

Beata J. Gawryszewska

**WODA W OGRODZIE PRZYDOMOWYM –
SFERA UTYLITARNA I ZNACZENIA KULTUROWE
NA PRZYKŁADZIE
KONCEPCJI FLOWFORMS JOHNA A. WILKESA**

Flowforms (w wolnym tłumaczeniu formy przepływowe) angielskiego rzeźbiarza Johna A. Wilkesa¹, to koncepcja mieszcząca się w nurcie współczesnego trendu *nature art* i kontynuująca tradycje holistycznego traktowania wody w przestrzeni egzystencjalnej. Poszukiwanie „naturalnego kształtu wody” zaowocowało w jego pracach stworzeniem pięknych, rzeźbiarskich form fontann i kaskad do ogrodów, pełniących jednocześnie funkcję użytkową. Formy przepływowe są wykorzystywane na całym świecie nie tylko w ogrodach, jako elementy ozdobne, ale w systemach odzyskiwania wody szarej², grawitacyjnych instalacjach klimatyzacyjnych i liniach technologicznych zakładów przemysłowych.³

Dla wielu archaicznych kultur woda była cudowną substancją. W mitologiach często pojawia się motyw pramorza, które istniało na początku i z którego wynurzyła się ziemia. Rytualne zanurzenie w wodzie obrazuje śmierć, a wynurzenie – ponowne narodziny. Podwójna natura wody, raz niosącej życie, raz śmierć, dała podstawę mentalnego rozróżniania wody „żywej” i „martwej”. Od niepamiętnych czasów ludzie pielgrzymowali do świętych źródeł i studni, które otoczone były świętymi gaja-

---

¹ John A. Wilkes – angielski rzeźbiarz, absolwent Royal College of Art., wykładowca i założyciel sekcji rzeźbiarskiej. Kierownik Virbela Institute for Rhythm Research w Emerson College w East Sussex (Anglia). Odkrył i po raz pierwszy zastosował metodę Flowform©. Od 1960 roku prowadzi badania nad archetypowymi rytmemi i formami przepływu wody w przyrodzie.

² Szara woda to techniczny termin oznaczający wodę zużytą w gospodarstwie domowym do mycia, kąpieli i celów gospodarczych (pranie, zmywanie itp.), w odróżnieniu od wody czarnej (tej, która powstaje po splukaniu toalety). Właściwości obu tych rodzajów wód, jak się okazuje diametralnie się różnią i zupełnie niesłusznie stawiamy je ze sobą na równi, nazywając ściekami. Woda szara w porównaniu z czarną zawiera niewiele azotanów i azotynów, jednego z najpoważniejszych zanieczyszczeń, które należy pokonać w procesie uzdatniania wody pitnej, jak również znacznie mniej bakterii chorobotwórczych, które dopiero w ściekach komunalnych (czarnej wodzie), po inkubacji w organizmie ludzkim mają szansę szybkiego namnażania się i powodowania infekcji. Organiczne zanieczyszczenia szarej wody rozkładają się o wiele szybciej, niż czarnej, a ilość tlenu wymagana do tego procesu jest znacznie mniejsza. Po rozdzieleniu obu „kolorów” wód w oczywisty sposób zmniejsza się ilość ścieków odprowadzanych do kanalizacji. (przyp. autorki)

³ Formy te wykorzystano np. w słynnym budynku – siedzibie banku ING w Amsterdamie

mi i ogrodami. Wody z głębin miały ich uzdrowić, odmłodzić, uczynić płodnymi. Przybywali też po przepowiednie – wody wypływające z „tamtego” świata przynosiły bowiem ze sobą obrazy przyszłości (Kolczyński, 2001)

Woda jest nieodłącznym elementem krajobrazu, nie tylko w jego sferze funkcjonalnej jak i warstwie znaczeniowej. Od początku ogrodu przydomowego funkcje te łączyły się i uzupełniały w przestrzeni egzystencjalnej siedliska. Obecne w tradycji wszystkich kultur baśnie i legendy o żywej wodzie wskazują na olbrzymią rolę duchową, jaką ludzie przypisywali wodzie. Była ona obecna na wszystkich płaszczyznach egzystencji. Ważna tak samo dla ciała jak dla ducha. W ogrodach historycznych i na placach średniowiecznych miast przepięknie fontanny były zarówno ozdobą, jak i miejscem, gdzie czerpano wodę do celów gospodarczych, myto się i spotykano przy praniu. Artystyczny wyraz tych dzieł sztuki architektonicznej i rzeźbiarskiej nie kłócił się z najprostszymi funkcjami użytkowymi, pełniąc jednocześnie istotną rolę w urbanistycznej i symbolicznej warstwie miasta.

U zarania dziejów Ziemia pełna była źródeł czystej, nazywanej „żywą” wody (Gawryszewska, 2001b). Woda płynęła górskimi potokami, meandrowała naturalnymi korytami rzek, tworzyła wodospady, zakola i starorzecza. Biła w świętych źródłach, skąd czerpana, poila i uzdrawiała ludzi, zwierzęta i rośliny. Dziś o żywej wodzie możemy przeczytać tylko w baśniach. Co się więc zmieniło? Zniknęły święte gaje i ogrody. Woda jest pompowana rurami, kanałami, uregulowanymi korytami, wożona w plastikowych butelkach ciężarówkami. W ogrodach przydomowych zaś więzi się ją w płytkich nieckach wyłożonych wystającą na brzegach folią, albo w betonowych basenach.

HISTORIA OGRODU Z WODĄ W TLE

O udokumentowanych początkach ogrodu przydomowego możemy mówić na przykładzie starożytnego Rzymu.⁴ Antyczny ogród miał charakter dziedzińców otoczonych częściami domu. Zasadniczym wyposażeniem pierwszego z dziedzińców, pełniącego funkcje reprezentacyjne atrium była zaś sadzawka i ołtarz, na którym składano domowym bóstwom ofiary. Wracając z dalekiej podróży trzeba było przywitać się z domem, obmyć i ofiarować duchom miejsca dary. Dopiero potem można było wejść dalej. Atrium służyło więc zarówno za źródło wody do celów gospodarczych, jak i miejsce kultu religijnego (Gawryszewska, 2001b). Było przestrzenią świętą. W Średniowieczu często jeszcze spotykało się sadzawki do ablucji przed wejściem do chrześcijańskich świątyń. W średniowiecznym ogrodzie woda pojawiała się jako centralnie umieszczona fontanna bądź studnia w intymnym, kameralnym

---

⁴ Wtedy dopiero możemy mówić o wykształceniu się struktury rodziny w formie znanej nam do dzisiaj i o funkcjonowaniu ogrodu rodzinnego – pierwowzoru ogrodu przydomowego, który pojawiła się jako termin dopiero w dwudziestoleciu międzywojennym. Gawryszewska Beata, 2001: *Struktura współczesnego ogrodu rodzinnego*, mps pracy doktorskiej, Katedra Architektury Krajobrazu SGGW w Warszawie, Pracownia Zbiorów Katedry Architektury Krajobrazu SGGW w Warszawie, ul. Nowoursynowska 166, s.114

hortus conclusus, gdzie pełniła podobną, podwójną rolę, zarówno utylitarną, jak i głęboko symboliczną, jako źródło i symbol życiodajnej substancji, wody żywej w ogrodzie symbolizującym pierwotny Eden, krainę odwiecznej, utraconej szczęśliwości. W chrześcijańskiej kosmografii pośrodku ziemskiego Raju biło bowiem źródło, z którego biorą początek cztery rzeki, płynące w czterech kierunkach świata (Kolczyński, 2001).

Z takim bagażem znaczeń woda przetrwała do czasów rozkwitu ogrodów renesansu, gdzie jako środek artystycznego wyrazu i nośnik znaczeń kulturowych święciła największe triumfy. Wspaniałe interpretacje twórczego żywiołu wody pozostawili tym czasom w spadku alchemicy. Bernard Palissy, oprócz alchemii zajmujący się hydrologią, pisał w 1563 roku: *woda jest fundamentalnym elementem życia. Jej twórcze działanie wyraża się w transporcie swego rodzaju zarodków życia. Filozofowie nigdy nie odkryli piątego elementu; a jest ten piąty element woda rodząca, jasną i czystą, subtelną, zmieszaną z innymi wodami* (Szafrńska, 1998). Doskonałą ilustracją manifestowanej poprzez wodę idei jedności przyrody była wszelkie wodne elementy programowe, w które obfitował ogród renesansowy – na przykład ogrodo-wa grotta. W niej, na oczach widzów, tryskająca zewsząd woda „kamieniła” w skały

Fot. 1. Fragment Kaskady Kraba w Willi Lante w Bagnaia, we Włoszech (XVI w.) przywodzi na myśl formy przepływowe Johna A. Wilkesa. (fot. Małgorzata Szafrńska, *Ogród renesansowy*, Zamek Królewski, Warszawa, s. 64)

Photo. 1. Part of Crab Cascade, Villa Lante, Bagnaia, Italy (XVI ct) reminds John A. Wilkes' flow-forms.

i stalaktyty. Połączenie w jej kompozycji wody i kamienia egzemplifikowało rodzące się w głębi ziemi metale, wzrastające rośliny. Te poglądy uformowało wsparte neo-

platonizmem i wizją świata – organizmu przekonanie o jedności przyrody i o przechodzeniu jednych form w inne.⁵

Do tej właśnie, sięgającej renesansu teorii sięga *nature art* – nurt w sztuce nowoczesnej poszukujący źródeł i wyrazu sztuki w przyrodzie i jej pierwotnych formach. Dający możliwość obserwacji sił przyrody i zachodzących w niej przemian. Trend ten, jak i aktualne wyniki badań nad strukturą i funkcją biochemiczną wody, zaowocował powrotem do łask znaczenia kulturowego i symbolicznego wody w ogrodzie przydomowym po zdegradowaniu jej w modernizmie do roli czysto funkcjonalnej i ozdobnej. Jest to już jednak inna symbolika, zakorzeniona w postmodernistycznej koncepcji podwójnego, oczywistego i ukrytego znaczenia świata. Charles Jencks (1987), słynny teoretyk postmodernizmu twierdzi, że egzystencjalna wolność postmodernistycznej estetyki nie może być jednak kojarzona z dowolnością, a jej jednoznaczności należy doszukiwać się w zdobyczach współczesnej nauki. Jencks interpretuje więc ukrytą warstwę znaczeniową przedmiotu estetycznego – w kontekście kulturowym i naukowym. To charakterystyczne poszukiwanie w nauce oparcia i poparcia dla potrzeby zaznaczenia w fizycznej przestrzeni, znaczeń głębszych niż funkcja i treść jest odpowiedzią na modernistyczną despiirytualizację przestrzeni egzystencjalnej i jednocześnie szukaniem wypadkowej z postępującą wiedzą przyrodniczą.

INFORMACYJNA ROLA WODY W STRUKTURACH MOLEKULARNYCH ŻYWYCH ORGANIZMÓW

Współczesna nauka wkroczyła do ogrodów przydomowych wraz z nowoczesną technologią. Nie byłby jednak ogród przydomowy przestrzenią nakładania się form, znaczeń i funkcji, gdyby zdobycze nauki i technologii nie dało się w nim przekazać w tenże trojaki sposób. Zanim jednak zostanie przedstawiony opis form przepływowych Wilkesa, które w doskonały sposób wypełniły lukę w warstwie znaczeniowej współczesnego ogrodu przydomowego, kilka słów o samej wodzie.

Jak twierdzi dr Douglas Dean, woda, ze względu na swą wyjątkową, dwubiegunową strukturę magnetyczną jest nośnikiem informacji w procesach życiowych w komórkach roślinnych i zwierzęcych. Jest w stanie „zapamiętywać” informacje i przenosić je z komórki do komórki.⁶ Charakterystyczny dla procesów życiowych przebiegających w obecności wody jest również rytm. Okazuje się, że w naturalnych warunkach woda nigdy nie przemieszcza się po linii prostej. Płynąc w górskich potokach, strumieniach i kaskadach wykonuje ruchy lemniskatyczne, wirując i torując sobie drogę pomiędzy kamieniami i innymi nierównościami koryta. Motyw lemniskaty – leżącej ósemki jest jednym z archetypowych wzorów całego ożywionego świata, symptomatycznym dla procesów życiowych w komórkach. Rytmiczne ruchy

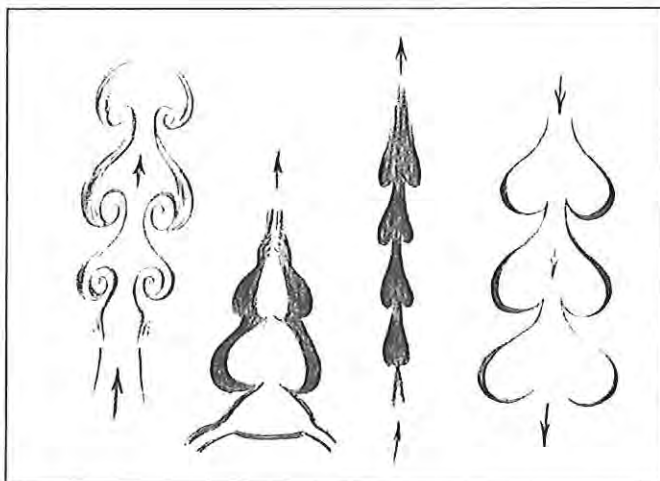
⁵ Tamże, s.82 - 83

⁶ Zaobserwował on ponadto, że woda ze znanych z właściwości leczniczych cudownych źródeł, wykazuje wyjątkowe właściwości: jest nieprzenikalna dla pewnego zakresu promieniowania podczerwonego.

lemniskatyczne wody wspomagają również aktywność mikroorganizmów rozkładających zanieczyszczenia organiczne, powodują szybsze i efektywniejsze strącanie osadów i znacznie intensyfikują rozpuszczanie się tlenu w wodzie.⁷ Wspomniane własności ma jednak tylko woda pochodząca z naturalnych źródeł (np. studni oligocieńskich) oraz czystych rzek i strumieni. Chemicznie oczyszczana, poddawana działaniu detergentów, wysokich ciśnień oraz temperatur i przechowywana w hermetycznie zamkniętych naczyniach (np. butelkowana woda mineralna), mimo higienicznej czystości jest zupełnie pozbawiona daru przenoszenia informacji. Taką wodę nazywa się „martwą” (specjaliści twierdzą, że wystarczy nawet śladowa ilość detergentu, aby „uśmiercić” wodę).⁸ Podobnie dzieje się, gdy woda płynie zbyt szybko, korytem uregulowanej rzeki lub co gorsza, podziemnymi rurami i kanałami.

FORMY PRZEPLYWOWE JOHNA A. WILKUSA

W latach 60-tych XX w. John A. Wilkes wraz ze współpracownikami przeprowadzili badania na temat metod rewitalizacji wody w oparciu o teorię niemieckiego antropozofa Theodora Schwenka (1965), autora książki „Sensitive Chaos” (rys. 1).

Rys 1. Rysunki Johna A. Wilkesa przedstawiające lemniskatyczny ruch wody.
(Wilkes John A., 2001, s.5)

Fig. 1. John A. Wilkes' drawings, present lemniscate's water move.

Wynikiem prac było stworzenie w 1970 roku specjalnej formy o tak dobranych proporcjach i krzywiznach, że przepływająca przez nią woda odzyskiwała swe naturalne właściwości (ulegała „ożywieniu”), oczyszczała się i natleniała. Sekret

⁷ Ta niezwykła jej właściwość wykorzystywana jest m.in. w produkcji leków homeopatycznych i preparatów biodynamicznych. (przyp. autorki)

⁸ Korespondencja autorki z dr Judyth Sasoon, pracownikiem naukowym Departement Feuer Chemie und Biochemie Universität of Bern, czerwiec 2001

leżał w generowaniu poprzez specyficzny kształt naczynia rytmicznego, wirowego ruchu cieczy układającego się w kształt lemniskaty. Urządzenie opatentowano pod nazwą Flowform (Wilkes, 2001).

Kilka czy kilkanaście identycznych lub podobnych kształtek zestawia się ze sobą i umieszcza na niewielkiej skarpie (na przykład schodzącej w kierunku zbiornika wodnego), tak aby tworzyły rodzaj kaskady (fot. 2). Przepływający po kształtkach strumień wody kreśli formę lemniskaty, zanim przeleje się do niższego, a z niego do jeszcze niższego i tak dalej, aż do zbiornika. Zaobserwowano, że w ciągu dwóch tygodni przy zastosowaniu trzech zestawów złożonych z siedmiu form każdy, woda w przemysłowym zbiorniku o objętości 4,3 megalitra osiągnęła zawartość 2,3 ppm tlenu (przy początkowym wyniku 0,0!), po następnych sześciu tygodniach 6,3 ppm!⁹ Badania brytyjskie, dotyczące wykorzystania form przepływowych w przygotowywaniu płynnych preparatów biodynamicznych wykazały nawet dwukrotnie wyższą skuteczność tych ostatnich, w porównaniu z przygotowywanymi tradycyjnymi metodami - mieszanie maszynowe (Schikorr Freya, 1996). Wykorzystywane w instalacjach oczyszczania i odzyskiwania wody szarej formy przepływowe redukują dziesięciokrotnie poziom bakterii i osadów zanieczyszczających wodę.¹⁰ Na rynku zachodnioeuropejskim można spotkać kilkadziesiąt modeli Flowform, różnej wielkości, barwy, kształtu i kąta nachylenia¹¹ – rozmaite zestawy charakteryzują się specyficznymi parametrami wydajności i prędkości przepływu wody (12 do 90 litrów na minutę).

Możliwości zastosowania form przepływowych są następujące:

- do ogrodowych strumieni i oczek wodnych – natleniają i oczyszczają wodę tworząc lepsze środowisko dla ryb i roślin wodnych;
- przy basenach – pozwalają na zmniejszenie ilości używanych do utrzymania czystości wody chemikaliów;
- w celu „ożywienia” wody pitnej z wodociągów;
- jako element domowej oczyszczalni (np. trzcinowej) do uzdatniania wody szarej, która ma być później używana do celów gospodarczych;
- do pozyskiwania lepszej wody do podlewania roślin („żywa woda” wspomaga procesy fizjologiczne) i produkcji preparatów biodynamicznych;
- do uzdatniania wody w zakładach zajmujących się produkcją żywności (gospodarstwa rolne i ogrodnicze, piekarnie, browary, serownie)
- w celach edukacyjnych (w spektakularny sposób ukazują zasadę naturalnego ruchu wody).

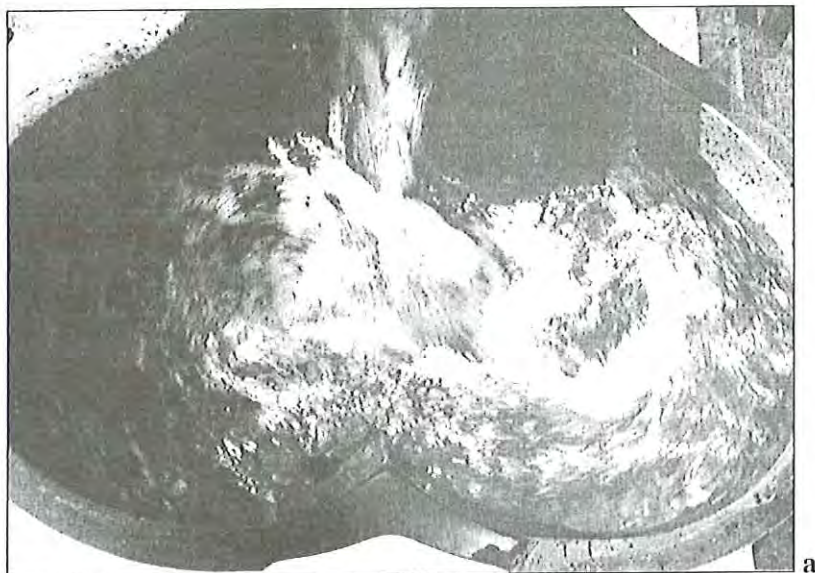
Przestrzeń egzystencjalna nie jest jednorodna. Istnieje przestrzeń święta,

---

⁹ Korespondencja autorki z dr Judyth Sason

¹⁰ Brown Paula, Davison Leigh, *Flowforms and Ponds in on-site Wasterwater Treatment*, School of Resource Science and Management, Southern Cross University, Lismore 2480, Australia, doniesienie internetowe

¹¹ Kształtki są wykonywane ze szlachetnego betonu lub konglomeratu naturalnego kamienia. (przy-p.aut.)

a

b

Fot. 2. Formy przepływowe jako źródła i kaskady w ogrodzie przydomowym. (fot. John A. Wilkes)
Photo 2. Flowforms as a water source and cascade in home garden.

brzezienna znaczenia, istnieją też inne obszary przestrzeni, które są zwyczajne (Eliade, 1996). Egzystencja ludzka w przestrzeni to oscylacja między *sacrum* a *profanum*, szczególnie wyraźnie widoczna na przykładzie ogrodu przydomowego. Koncepcje takie jak Flowform są dobrą kontynuacją obecnego w historii ogrodu przydomowego holistycznego nurtu komplementarności przestrzeni funkcji i przestrzeni znaczeń, przez co mogą skutecznie zapobiec homogenizacji znaczeniowej przestrzeni egzy-

stencjalnej, dewaluacji przestrzeni wyjątkowych, a co za tym idzie zubożeniu krajobrazu i zatraceniu jego tożsamości.

LITERATURA

- Eliade Mircea, 1996, *Sacrum i profanum*, KR, Warszawa
- Gawryszewska Beata, 2001: *Struktura współczesnego ogrodu rodzinnego*, mps pracy doktorskiej, Katedra Architektury Krajobrazu SGGW w Warszawie, Pracownia Zbiorów Katedry Architektury Krajobrazu SGGW w Warszawie, ul. Nowoursynowska 166
- Gawryszewska Beata, 2001, *Żywa woda*, Warszawa, w: „Ogrody”, Nr 9/01, s.40-44
- Jencks Charles, 1987, *Ruch nowoczesny w architekturze*, wyd. Artystyczne i Filmowe, Warszawa
- Kolczyński Jarosław, 2001, *Baśniowa żywa woda*, Warszawa, w: „Ogrody”, Nr 9/01, s.45
- Schikorr Freya, *A Comparison of Stirring Methods, The Stirring Stick Fall 1996*, p. 3. British Columbia Newsletter, Winter 1996
- Schwenk Theodor, 1965, *Sensitive Chaos: The Creation of Flowing Forms in Water and Air*, Rudolf Steiner Press, London
- Szafrańska Małgorzata, 1998, *Ogród renesansowy*, Zamek Królewski, Warszawa
- Wilkes John A., 2001, *Water as the mediator of life*, A John Wilkes ©, Virbela Institute for Rhythm Research, Emerson College, Forest Row

SUMMARY

Water in home garden – utilitarian sphere and cultural meanings of water in John A. Wilkes' Flowform Method

Water is an integral element of landscape, as same functional as its meaning level. From the beginning of home garden these functions has joined and completed each other. Tales and legends about Living Water in every culture show great meaning, which people attribute water. Water had have had his place on every levels of human existence – on common time and holidays – important as same for human body, as his spirit. In historic gardens and mediaeval towns' squares, beautiful fountains has been decoration and places, where people drew water, washed and met each other. Flowforms Method of English sculptor J.A. Wilkes, professor of Emerson College (East Sussex), is the conception which takes its places in contemporary nature art trend and is continuing holistic treating water in home garden. As a matter of this method is using rhythmic, lemniscate's move of water, observed on the molecular level in the structures of live organisms. Searching “natural form of water” has given beautiful, sculpture-form for garden architecture. Water flowing thru, in natural way cleans and recovers his ability to information transmission on molecular level. Flowforms are used in whole word not only in garden. Its take his place in grey water installations, natural air conditioning systems and trust technological lines.

---

dr inż. Beata J. Gawryszewska,
Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
e-mail: bgawryszewska@wp.pl